

ШЛЯХЕТСЬКИЙ ГЕРБ НА ЧОЛОВІЧОМУ ПОРТРЕТІ В КОЛЕКЦІЇ ЛЬВІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

Я.Б. Лисейко

Інститут гуманітарних і соціальних наук
Національний університет “Львівська політехніка”

© Лисейко Я.Б., 2014

На прикладі зображень шляхетських гербів на портретах із колекції Львівського історичного музею показано особливості герботворення та шляхетської геральдики у XVII – початку XX ст.

There are 43 noble portraits with the coat of arms of 17th – the beginning of 20th century in Lviv Historical Museum’s collection. The images of noble emblems at the portraits were motivated by the desire to show a person’s belonging to a particular armorial or family community. An appeal to the history of its family wasn’t random, as the nobleman thus emphasized that by his activities he contributed to the enhancement of the glory and prestige of his ancestors. Typically only wealthy nobles, magnates, and those who were involved in military area or at the public services were pictured at the portraits.

The analyzed material complex made it possible to distinguish certain features of noble coat of arms image at the portrait. Usually the armorial shield doesn’t have clear shapes but has stylized floral or other designs, which is a manifestation of Baroque art. Despite the fact that coats of arms tradition of the 17th century has already been established, a number of coats of arms shown at the noble portraits of Lviv Historical Museum’s collection have its own features. In the coat of arms there were frequently used initials that symbolized not only the name of the emblem’s carrier, but also the government positions, titles and proprietary names owned by that person. It was the social capital that should be demonstrated to others in order to emphasize on their social status. This once again confirms the fact that in the Commonwealth where the idea of noble equality was formally proclaimed and promoted, the titles of nobility, with the few exceptions, and the possession of a government post was the sign of prestige or the way to stand out from the nobility overall. In some cases, the artists tried to add certain signs to the coat of arms that could highlight the occupation of emblem’s owner. If the person was involved in military affairs – the artist could add to the emblem some military attributes, and when the person served in the Church it could be reflected by adding symbols that clearly point out the nature of person’s activities. These special features primarily were designed to emphasize the individual traits and achievements of the coat of arms’ owner.

Шляхетські портрети становлять значну частину в колекції фондової збірки живопису Львівського історичного музею. Хронологічні межі створення портретів – XVI–XX ст., а їх авторами переважно є художники, які жили і працювали у східній Галичині, зокрема у Львові а також митці низки європейських країн [1, с. 3]. Водночас авторство більшості творів залишається не встановленим.

Портрет, активно розвиваючись з другої половини XVI ст., поступово зайняв провідне місце в українському живописі. На складання стилевих та образних особливостей портрета значно вплинув іконопис, а формування його відбувалося під впливом європейської ренесансної культури [2, с. 154]. Явище шляхетського портрету пов’язане із поширенням культурної течії сарматизму, який у XVII ст. досяг розквіту, перетворившись на всеосяжний шляхетський світогляд та спосіб життя, що втілювалось у численних творах літератури та художнього мистецтва, зокрема в так званому сармат-

ському портреті, який відтворював образ людини-воїна. Це підкреслювало військові особливості панівного стану, його світогляд, оснований на засадах патріотизму, військової доблесті, звитяжності. Одним з найяскравіших проявів сарматизму стала річпосполитська геральдика, витворена протягом другої половини XV – першої половини XVII ст. з різноманітних складників, головними з яких були середньовічна польська та руська геральдичні системи [3, с. 250–251]. Герб на шляхетському портреті став одним із елементів репрезентативної системи, через яку підкреслювалася станова велич, воїнська вдача та мужність шляхтича [4, с. 14].

Всього у збірці виявлено 43 портрети із зображенням герба. З них 37 портретів – це зображення шляхтичів-чоловіків, 6 – портрети жінок, 8 – портрети львівських міщан-патрициїв. У комплексі все це твори XVII – початку XX ст. Отже, на матеріалах Львівського історичного музею, де міститься одна із найбільших збірок шляхетського портрету в Україні,

можливо дослідити особливості шляхетської геральдики та герботворення. Зображення шляхетського гербу на портреті продиктовано прагненням показати належність особи до певної гербової чи родової спільноти. Апеляція до свого роду була не випадковою, адже шляхтич тим самим підкреслював, що своєю діяльністю робить внесок у примноження слави та авторитету своїх предків. Як правило, на портретах відображені заможні шляхтичі, магнати, особи, які відзначились на військовому поприщі чи на державній службі. Більшість зображуваних на портретах осіб так чи інакше були пов'язані із західноукраїнськими землями і тими адміністративними утвореннями, які тут існували протягом XVII – початку XX ст. Якщо особа не походила з цих теренів, то мала тут маєтки, або пов'язувала свою долю з цим краєм через службу в органах влади чи у війську.

Огляд галереї шляхетських портретів із гербами розпочнемо із полотна пензля невідомого художника початку XIX ст., який можна ідентифікувати як зображення Стефана Гумецького. У верхній правій частині портрета знаходиться герб Юноша (Ягна) – у червоному полі зображений срібний баран, що стоїть на траві. Над гербовим щитом вказана лише корона, тоді як у класичному варіанті герб, крім корони, увінчаний шоломом з п'ятьма павичевими перами [5, т. 4, с. 511]. Особливою ознакою герба є його обрамлення ініціалами S.-H., W.-P. В ініціальних літерах S.-H. прочитується ім'я Стефана Гумецького (1660–1736) – польського шляхтича, який зробив вдалу службу і військову кар'єру. Стефан Гумецький посідав уряд коронного підстоля, подільського воєводи (саме це означає друга пара ініціалів W.-P.), крім того, володів белзьким, вінницьким, любицьким, речиським і равським староствами. Також не випадково біля ніг шляхтича на портреті намальовані гармати – С. Гумецький служив у війську в чинах полковника (1698–1717) та генерала (1726) коронної артилерії. Помер і був похований у Львові в 1736 р. [6, с. 231].

Початком XIX ст. датований портрет Андрія Одровонжа роботи невідомого автора [7, Ж-1342]. Герб художник помістив у правій верхній частині портрета – це Одровонж: на щиті в червоному полі зображена срібна стріла наконечником вгору, що вилітає з лука із відірваною тятивою. Герб зображений без клейнода, хоча у класичній відміні щит увінчаний павичевим пір'ям, а на його тлі така сама стріла, як і на самому гербі [5, т. 7, с. 23]. Герб доповнюють ініціальні літери – A.-O., C.-L., C.-P., F.-P.P.-B.V.-AD. 1460. Напис, наведений у лівій частині портрета дає змогу зрозуміти зміст ініціальних літер – “Andreas Odrważ Capitaneus Leopoliensis, Gubernator Ter[ra] Podolia, Fundator Primari Canobii P.P.

Leopoliensis Bernardinorum”. Андрій Одровонж († 1465) представник малопольської можновладної родини Одровонжів відзначився тим, що урядував львівським і подільським старостою (1450), подільським (1656) і львівським воєводою (1452–1465). Також не випадково на задньому плані портрету зображений львівський монастир бернардинів, адже у 1460 р. Анджей Одровонж заклав орден Бернардинів у Львові [5, т. 7, с. 37, 38].

Окрасою колекції портретів ЛІМу є полотно із зображенням польного коронного гетьмана Станіслава Ревери Потоцького (1579–1667) роботи невідомого художника близько 1667 р. [7, Ж-256]. У лівій верхній частині портрету зображений герб Пилява – у синьому полі срібний хрест із двома кінцями праворуч і трьома ліворуч. У клейноді – п'ять павичевих пір'їн [5, т. 7, с. 302]. Характерна ознака гербу – його суцільне обрамлення ініціальними літерами, які слід читати у такому порядку: S[tanislaw] Z P[otoka] N[a] P[odhajcach] P[otocki] W[ojewoda] K[rakowski] H[etman] K[oronny] D[?rahimski?oliński] L[?] M[?ościcki] S[tarosta]. Літера “L” викликає чимало запитань, адже назва жодного із восьми староств, якими володів С. Потоцький не починалось на цю літеру [8, с. 65, 66].

Герби, зображені на парадних портретах Олександра та Костянтина Корняктів, також імовірно створені у 30-х рр. XVII ст. Миколою Петрахновичем-Мораховським [9, с. 122]. Герби, зображені на полотнах, практично ідентичні – це Круціні: в голубому полі знаходиться золотий хрест, а у клейноді – рицарський шолом. На обох гербах зображено по чотири ініціальні літери: K-K, N-S та A-K, N-S. Перша пара літер, відповідно, означає імена їхніх власників. Корнякти прибувши до Львова у 60-х рр. XVI ст., в швидкому часі згромадили чималі капітали, а також дідичне землеволодіння. Останнє відкрило шлях до здобуття шляхетства. На портретах зображені Костянтин Корнякт-молодший († 1626) та його старший син Олександр (1612–1639) [9, с. 122].

Герб Леліва намальований на портреті кінця XIX ст. із зображенням Миколая-Ієроніма Сенявського [1, с. 14; 7, Ж-69]. Герб представлений у класичній відміні – у блакитному полі золотий півмісяць, обернений догори, над ним золота шестикутна зірка [5, т. 6, с. 39, 40]. У клейноді над короною знаходиться біле павичеве перо, однак без півмісяця, як це подається у гербівниках. Цікавою деталлю є симетричне зображення як щитотримачі двох гетьманських булав. Це вказівка на те, що власник гербу свого часу був польним гетьманом коронного війська. Миколай-Ієронім Сенявський, походячи із знатного роду, посідав у Речі Посполитій високі дигнітарства та уряди, особливо відзначився

на військовому поприщі [5, t. 8, s. 350, 351]. Вже на самому портреті зазначено, що перед нами граф на Шклові і Миші, волинський воєвода, львівський, рогатинський і сяноцький староста, учасник звільнення від облоги Відня у 1683 р.

На портреті Георгія Вандаліна Мнішека, автором якого є невідомий художник XVIII ст., герб зображено у правій частині портрету [1, с. 14; 7, Ж-108]. Це Мнішех – власний герб роду, який на полотні практично не відрізняється від свого класичного подання. У червоному полі герба зображено сім чорних павичевих пір'їн. У клейноді герба над короною зображено шість срібних пір'їн [5, t. 6, s. 433]. Георгій Мнішек († 1613), представник можливо-владної родини Мнішків, урядував коронним крайчим, радомським каштеляном, сандомирським воєводою, володів сяноцьким і сокальським староствами. Саме він став одним із ініціаторів інтриги пов'язаної із діяльністю Лжедмитрія і подальшого військового походу на Москву [5, t. 6, s. 435].

Авторству невідомого художника кінця XVIII ст. належить портрет Юзефа Заремби. У правій верхній частині портрета розташоване зображення гербу Заремба – у червоному полі золотий лев (у класичній відміні він чорний), який визирає з-за муру. На мурі намальовані три золоті камені. У клейноді понад короною також знаходиться золотий лев. Герб містить ініціальні літери – Z, J, Z, P, K, S [5, t. 10, s. 80].

У збірці Львівського історичного музею знаходиться кілька портретів короля Яна Собеського, однак лише на одному із них міститься родовий герб. Собеські належали до гербової спільноти Яніна [10, tabl. IV]. Зображений герб – це брунатний щит у червоному полі. Щит герба французької форми, увінчаний монаршою короною.

Герб Круціні зображено на портреті каноніка Станіслава Мосціцького авторства невідомого художника другої половини XVII ст. [1, с. 46; 7, Ж-386]. Цей герб має чимало видозмін – у нашому випадку поле овалного щита розділене горизонтальною лінією на дві частини: у верхній у червоному полі зображений золотий хрест, у нижній – в голубому полі міститься шестикутна золота зірка. Привертає увагу клейнод герба – над щитом знаходиться срібне ягня, над яким стоїть хрест з червоною хоругвою із зображенням ще одного хреста. Така майстерно представлена деталь вказує на церковне служіння власника герба. Ще однією особливістю гербового знаку є ініціальні літери S.-M., C.-L. Якщо перша пара літер вказує на особу власника герба, то друга – на його становище у церковній ієрархії як львівського каноніка. Претензійним видається саме зображення герба, адже С. Мосціцький († 1677) навряд чи був “повноцінним” шляхтичем, походячи із родини львівський патриців. Після навчання у

Краківському університеті він завдяки власним умінням, а також за підтримки своєї родини зумів стати львівським каноніком і увійти в склад церковної капітули, куди могли потрапити майже винятково сини шляхтичів [8, s. 66, 67].

На тлі збірки традиційного портрета своєю специфікою вирізняється натрунний портрет Тадея Дідушицького (1724–1777), виконаний на мідній блясі. Зліва на рівні голови в овалному картуші з короною зображений герб Сас – у блакитному полі золотий півмісяць, обернений ріжками вгору, над ним, між двома золотими зірками золота (в класичній відміні срібна) стріла, скерована гострим кінцем угору [5, t. 8, s. 284]. Замість нашоломника із павичевими перами, простромлених срібною стрілою герб лише увінчаний короною. Довкола герба літери T.-D., L.-L., які прочитуються як Тадей Дідушицький, лавник львівський [11, с. 57, 58]. Власник герба, представник давнього шляхетського роду руського походження Тадей Дідушицький, незважаючи на своє знатне походження, вів спосіб життя міщанина, став львівським лавником, пізніше війтом, а також входив до складу Успенського ставропігійського братства [9, с. 111]. Це чи не єдиний герб Сас на портретах у колекції ЛІМ.

Наступний герб знаходимо на портреті ктитора Ставропігії Михайла Туржанського († 1856) роботи невідомого автора першої половини XIX ст. [1, с. 41]. Художник помістив герб у правій верхній частині портрета [7, Ж-22]. Це герб Гжимала, зображення якого практично не відрізняється від своєї класичної відміні – у золотому полі розташований червоний цегляний мур із трьома вежами фортеці (з яких середня вища) та сині ворота, відчинені назовні. У воротах стоїть срібний лицар із оголеним мечем у правій руці. У клейноді павичеві пера, що виходять з трьох веж, з яких середня пряма, а крайні нахилені трохи в боки [5, t. 4, s. 317]. Представники цього шляхетського роду здавна проживали на теренах Руського воєводства [5, t. 9, s. 154].

Портрет львівського єпископа Лева Шептицького також доповнює герб, який невідомий художник кінця XIX ст. помістив у нижній частині портрета [1, с. 13]. Це власний родовий герб Шептицьких – підкова у червоному полі, увінчана золотим хрестом. Правий бік підкови знизу догори пронизує стріла [5, t. 8, s. 620]. Поряд із короною над гербовим щитом зображені символи влади єпископа, які наголошують духовній діяльності Лева Шептицького та його положення в церковній ієрархії [7, Ж-44]. Власник герба, Лев Шептицький (1717–1779), після смерті дядька Атанасія Шептицького у 1748 р. став Львівським, Галицьким і Кам'янецьким єпископом, а з 1778 р. аж до смерті управляв Київською митрополією [12, с. 1087, 1088].

На двох портретах із колекції ЛІМу знаходимо ілюстрації гербу Лебідь. Перший портрет – це зображення неідентифікованого польського ротмістра роботи невідомого автора кінця XIX ст. [7, Ж-112]. У червоному полі гербового щита намальована фігура білого (срібного) лебедя. У клейноді зображена корона, над якою стоїть золотий лебідь. Індивідуальною ознакою герба є зображення як щитотримачі військової атрибутики – гармат, хоругв та литавр, що говорить про заслуги власника герба на військовому поприщі. Важливою деталлю також є ініціальні літери HD., I-B., K.-G., S.-R, які є потенційним ключем для подальшої ідентифікації змальованої особи.

Герб Лебідь також зображений на портреті ад'ютанта Наполеона Станіслава Дуніна-Вонсовича роботи невідомого автора кінця XIX ст. [1, с. 23; 7, Ж-661]. Під час створення полотна художник особливу роль надав гербу, майстерно намалювавши його у досить великих пропорціях прямо під самою портретованою особою. На відміну від попереднього варіанта, у червоному полі щита польської форми лебідь стоїть на зеленій траві, натомість лебідь у клейноді над короною зображений білим, як у класичній відміні. Вагомим доповненням герба є записаний польською мовою девіз “життя Богу і Вітчизні і останній подих мій”. Це єдиний герб на портретах ЛІМу, який містить зображення девізу.

3-поміж усіх гербових зображень на шляхетському портреті у збірці ЛІМу найчастіше трапляється герб Топор. Такий герб зафіксований аж на чотирьох портретах, оскільки Львівський історичний музей став спадкоємцем збірки предметів старовини, що належала Оссолінеуму, яка, своєю чергою, значною мірою комплектувалася із родинних раритетів можновладного роду Оссолінських. Останні, власне, і належали до гербової спільноти Топор. Саме цей герб зображений на портреті Яна-Георгія Оссолінського, створеному невідомим художником на початку XIX ст. [1, с. 14; 7, Ж-137]. Герб представляє собою срібну сокиру у червоному полі, вістрям обернута вліво (у класичній відміні розвернута направо). Клейнод також відрізняється від свого традиційного подання, адже не має ще одного зображення віткнутої сокири, натомість над щитом зображена лише корона. Представлений на портреті Георгій Оссолінський († 1650) – представник польського можновладства, активний політичний діяч. За життя посідав уряди великого коронного підстоля, підскарб'я, канцлера при дворах Сигізмунда III і Владислава IV, а також володів любельським, любомським, любачівським, богуславським, бродницьким, ризьким, дерпським, адзельським староствами. Відзначився як умілий дипломат, беручи участь у різних посольствах, зокрема до Риму, як це вказано на портреті, де мав аудієнцію в римського папи Урбана VIII [5, t. 7, s. 156–158].

Ще один герб Топор зображений на портреті Збігнева з Тенчина Оссолінського. Як і в попередньому випадку, сокира у щиті розвернута направо. Сам щит іспанської форми, увінчаний короною. Із особливостей привертає увагу те, що як щитотримачі зображені дві лаврові (пальмові?) гілки, також у гербі наявні ініціальні літери – Z.-O., D.-T., C.-D, які прочитуються як “Збігнев Оссолінський із Тенчина, староста дрогіцький”. З. Оссолінський († 1675), син надвірного коронного підскарб'я Максиміліана Оссолінського, був духовним діячем, понад 40 років очолював Покровницьке абатство [5, t. 7, s. 156].

Крім названих, у колекції ЛІМу є ще два портрети із зображенням гербу Топор. На портреті невідомого шляхтича (можливо С. Топора) оформлення герба нагадує попередньо описане: сокира вістрям розвернута вліво, а над щитом знаходиться лише рицарський шолом із короною без клейнода [1, с. 12; 7, Ж-1]. На ще одному портреті невідомого шляхтича маємо зображення традиційної відміни герба, а над щитом зображена сокира, віткнута в корону. Герб доповнюють ініціальні літери P.T.

Колекцію зображуваних на портретах гербів доповнює гербовий знак на портреті Зигмунта Валевського (XIX ст.) [1, с. 56; 7, Ж-814]. На полотні намальовано герб Колумна – в червоному полі овального щита, зображена золота колона. Увагу привертає клейнод герба: над короною зображений золотий лев, який, стоячи на задніх лапах, тримає меч. Ця деталь не згадується у класичній відміні гербу [5, t. 9, s. 113-114]. У клейноді також наведені ініціальні літери – I.-W., Z.-W., K.-R. Друга пара літер, без сумніву, вказує на особу власника гербу – Зигмунта Валевського. Цей шляхтич урядовав роспиським каштеляном, на що також вказують ініціальні літери K.-R [5, t. 9, s. 217].

Портрет Габрієля Разтворовського невідомий художник XIX ст. доповнив зображенням гербу Наленч [1, с. 51; 7, Ж-515]. Перед нами класична відміна герба – у червоному полі біла стрічка, перев'язана у формі кола. У клейноді над шоломом зображена жінка, яка тримається за два оленячі роги [5, t. 6, s. 512]. Ще один герб Наленч зображений на портреті XIX ст. представника белзького шляхетського роду Ігнація Руліковського [1, с. 52; 7, Ж-630]. Відображена на полотні особа це або Ігнацій Янович Руліковський, життєдіяльність якого припала на другу половину XVIII ст., або Ігнацій Йосипович Руліковський, який жив у першій половині XIX ст. і відзначився тим, що урядовав хорунжим Парчевської землі [5, t. 8, s. 192]. Детальнішого огляду заслуговує сам герб. Якщо у щиті зображений класичний Наленч, то клейнод містить низку особливостей. Живістю постаті вирізняється жінка, яка у клейноді герба тримається за оленячі роги. Привертає увагу значна кількість військової атрибутики, зображеної

як щитотримачі – шабля, алебарда, військові хоругви, гарматні ядра, литавра, воїн із списом у правій частині клейноду, що безсумнівно свідчить про успіхи на військовому поприщі Ігнація Руліковського. Герб містить також дві пари інціальних літер – I.-R., S.-P. Якщо перша пара вказує на особу власника гербу, то друга, можливо, на котресь старство, яке міг посідати Руліковський.

Художник Фелікс Гануш у лівій верхній частині портрета Себастьяна Любомирського другої половини XIX ст. помістив зображення гербу Дружини. У червону полі герба намальована біла рука, зігнута у формі літери “z”. Над щитом зображена лише корона, тоді як у класичному варіанті міститься рицарський шолом, над яким стоїть лев поміж двох мисливських труб, до кожної з якої прилаштовано по чотири дзвіночки [5, t. 8, s. 469]. Особливістю герба є наявність інціальних літер – L., S.-W. На самому портреті у віці 67 років зображений представник одного із найвпливовіших польських шляхетських родів – сондетський староста Себастьян Любомирський († 1627) [13, s. 59].

Палітру гербів на портретах у колекції Львівського історичного музею доповнює також герб Приятель, зображений у лівій верхній частині портрету невідомого шляхтича. У щиті в блакитному полі над блюдцем зображене людське серце, пробите зверху до низу стрілою. Над шоломом у клейноді зображено три (замість традиційних для цього герба п'яти стріл) [7, Ж-277].

На портреті Леона Сапіги, роботи Марцелія Герасимовича (1898), художник зобразив родовий герб Лис – у червоному полі золота, двічі перехрещена стріла. Над щитом князя корона, однак без клейнода, як би мало бути у класичній відміні [7, Ж-864].

Найпізнішим портретом у колекції ЛІМу із зображенням шляхетського герба є полотно із зображенням Т. Павліковського роботи Збігнева Пронашка, створене у першій третині XX ст. [1, с. 73; 7, Ж-38]. У лівій верхній частині портрета художник помістив герб Холева – дві металеві клямри у вертикальному положенні одна напроти одної, а між ними меч у червоному полі. На шоломі зображено п'ять павичевих пер. Цей герб цілком відповідає своїй традиційній відміні [5, t. 3, s. 70].

Проаналізований комплекс матеріалу дає змогу виокремити певні характерні ознаки зображень шляхетського герба на портреті. Художники, як правило, поміщали герб у правій або лівій верхній частині портрета, набагато рідше – внизу. Здебільшого гербовий щит немає чіткої форми і стилізований рослинним чи якимось іншим орнаментом, що є виявом барокового мистецтва. Загалом барокові симптоми найшвидше проявляються у шля-

хетському портреті – це прагнення до підкресленої видовищної показності, парадності, героїзації особи [2, с. 161].

Попри усталену вже станом на XVII ст. гербову традицію, низка гербів, зображених на шляхетських портретах колекції ЛІМу мають чимало своїх особливостей. Під час зображення герба часто вживались інціальні літери, які символізували не лише ім'я носія гербу, але й урядові пости, титули, власницькі іменування, які мала особа. Це був той соціальний капітал, який слід було демонструвати довколишнім, аби підкреслити своє суспільне становище. Як наслідок, це ще раз потверджує той факт, що у Речі Посполитій, де формально проголошувалась і пропагувалась ідея шляхетської рівності, де не було, за деякими винятками, дворянських титулів, ознакою престижу і засобом виділитись серед шляхетського загалу стало посідання якогось урядового поста. У деяких випадках художники не гребували доповненням герба зображеннями певних символічних предметів, за якими можна було виділити низку занять власника герба. Якщо особа була пов'язана із військовою справою – художник міг додати до герба військово атрибутику, коли ж особа присвячувала своє служіння Церкві, то і це могло відобразитися на герботворенні через збагачення самого герба символікою, яка чітко вказувала на духовні особливості її діяльності. Специфічні ознаки, якими художники наділяли усталені в геральдиці того часу гербові зображення, покликані були передовсім підкреслити індивідуальність та досягнення власника гербу.

1. *Каталог збірки живопису Львівського історичного музею. – Львів, 1987. – 120 с.* 2. *Овсійчук В. Українське мистецтво XIV – першої половини XVII ст. – К., 1985. – 168 с.* 3. *Однороженко О. Українська (руська) еліта доби Середньовіччя і раннього Модерну: структура та влада. – К., 2011. – 422 с.* 4. *Членова Л. Еволюція портретного жанру в українському мистецтві XVI-XVIII століть // Український портрет XVI-XVIII століть. Каталог-альбом. / Укл. Галина Белікова, Лариса Членова. – К., 2006. – С. 12–19.* 5. *Niesiecki K. Herbarz polski. – Lipsk, 1839–1845. – Т. I-X.* 6. *Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. – Warszawa, 1908. – Т. V. – 397 s.* 7. *Фондова група “Живопис” Львівського історичного музею.* 8. *Gębarowicz M. Portret XVI-XVIII wieku we Lwowie. – Wrocław, 1969. – 140 s.* 9. *Український портрет XVI-XVII століть. Каталог-альбом. / Укл. Галина Белікова, Лариса Членова. – К., 2006. – 352 с.* 10. *Korzon T. Dola i niedola Jana Sobieskiego 1629–1674. – Kraków, 1898. – Т. I. – 585 s.* 11. *Семенюк Д. Колекція натрунних портретів з фондів ЛІМ // Львівський історичний музей. Наукові записки. – Львів, 1997. – Вип. 6. – Ч. 1. – С. 48–61.* 12. *Довідник з історії України / Ред. І. Підкова, Р. Шуст. – К., 2001. – 1135 с.* 13. *Boniecki A. Herbarz polski. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. – Warszawa, 1912. – Т. XV. – 396 s.*